

Om forskarens och forskningens etik

JUKKA KEKKONEN, Professor i rättshistoria och romersk rätt Helsingfors universitet

I *Retfaerd* (2006/1) ingick en rättshistorisk artikel "Den rättshistoriska forskningens etik", skriven av JD Toomas Kotkas. Jag kan inte erinra mig att tidigare ha läst en text, som på ett lika kort utrymme skulle ha innehållit lika många fel, feltolkningar – för att inte tala om ologiska tankegångar. Detta är något jag konstaterar med stor sorg, eftersom jag fungerat som Kotkas' handledare vid Helsingfors universitets juridiska fakultet ända från hans pro gradu-avhandling till disputationen.

Om läsaren uppfattar min inledning som hård – vilket den inte är med beaktande av Kotkas artikel – så kan jag inte avstå från att angående mig själv konstatera att jag mycket väl tål saklig kritik riktad mot min forskning och mina metodologiska utgångspunkter (under årens lopp har jag haft många fruktbara diskussioner om forskningens grundstenar i olika tidskrifter) och att jag även, till en viss gräns, tål osaklig kritik.¹ Kotkas' senaste bedrift rör

sig högt över gränsen för osaklig kritik, och det är omöjligt att inte uttala sig till följd av hans påståenden.

Oikeus 1986/ 4, s. 358–361. Klami, Hannu Tapani: Laillisuuden pohjakosketus. Kommentteja Jukka Kekkonen ajatuksiin vapausodan jälkeisistä massaoikeudenkäynneistä, LM 1993/8, s. 1211–1215, och samma Poliittisten oikeudenkäyntien tutkimisesta, HAik 1994/ 2, s. 143–154, samma: Lyhyt vastaus Jukka Kekkoselle, LM 1994/3, s. 193–194 och samma: Minkä haaksirikko, HAik 1994/4, s. 336–337. Samt Kekkonen, Jukka: Tutkija, tuomari, poliitikko Vastaus Hannu T. Klamille, LM 1994/1, s. 67–68 och samma: Hannu T. Klami ja Suomen sisällissodan jälkiselvittelyt, HAik 1994/3, s. 259–262 och samma: Lyhyt kommentti Hannu T. Klamille, LM 1994/4, s. 500 och samma: Vielä kerran Klamille, HAik 1995/1, s. 67

Kekkonen, Jukka: Mikä kansaa liikuttaa?, HAik 1988/2, s. 113–116, och samma: Tutkijatko taas etujoukoki?, Keskustelua. HAik 1988/ 4, s. 352–354 och Alapuro, Risto: Konkreettiset väitteet ja kansallisidealismi, HAik 1988/3, s. 212–213.

Träskman, P.O: Två böcker om straffens historia, Oikeus 1983/ s. 58–60 ja Kekkonen, Jukka: Ankaran kriminaalipolitiikan syyt., Oikeus 1983/3, s. 189–190.

1 Utan att göra skillnad på diskussionens nivå (även för min egen del) hänvisar jag till följande texter: Kekkonen, Jukka – Ylikangas, Heikki: Sekoilevaa selittämistä osa 1, Oikeus 1986/1 s. 41 – 45 och del 2, Oikeus 1986/2, s. 266 – 269. Klami, Hannu Tapani: Selittämistä ja selittelyä, Oikeus 1986/2, s. 152–154 och samma: Historiallisista selityksistä,

Kotkas' artikel innehåller – om man bortser från en rad mindre logiska fel och sakfel – tre grundläggande problem. För det första håller sig texten inte till ämnet (den rättshistoriska forskningens etik och i anslutning till detta "varför rättshistoria?"). I texten utformas inte, eller enbart i mycket liten grad, de frågeställningar som rubriceringen och inledningsfrasen hänvisar till. Detta skulle i sig inte vara ett oöverstigligt hinder, om texten i övrigt fyllde de forskningsmässiga kraven som kan uppställas. Nu förenar Kotkas på ett mycket olyckligt sätt fragment av frågeställningar i anslutning till den rättshistoriska forskningens paradigm med universitets- och vetenskapspolitiska åsikter. Slutresultatet är katastrofalt dåligt – snällt sagt.

För det andra – och detta är ett mycket allvarligt problem – ger artikeln helt fel bild av den forskning och de vetenskapliga utgångspunkter som anammats av de forskare som står som måltavlor för Kotkas' anfall (emeritusprofessor Heikki Ylikangas, undertecknad och docent Päivi Paasto) – för att inte tala om den bild som artikeln ger av dessa personers åsikter om forsknings- och vetenskapspolitiska spörsmål. Speciellt de sistnämnda är i texten helt felaktigt återgivna.

För det tredje innehåller Kotkas' text en otydlig (och detta inte enbart på grund av eller ens huvudsakligen till följd av citaten ur Derridas texter) bild av hur författarens egna forskningsmässiga position har utvecklats, en position som Kotkas åtminstone ännu inte själv har realiserat i sin forskning. Det hela kronas av en forsknings- och vetenskapspolitisk spekulering, vilken helt saknar anknytning till artikelns allmänna tema och som inte kan öppna sig

ens för en mycket upplyst akademisk läsare.

Artikeln huvudsakliga ämne är – i ett brett perspektiv – rättshistorians "existensberättigande" (varför rättshistoria?) såsom vetenskapsområde och studieämne vid universiteten. Ämnet är mycket aktuellt och viktigt såväl ur ett allmänt vetenskaps- och utbildningspolitiskt perspektiv, som ur ett praktiskt perspektiv – nämligen med referens till den utmaning som universiteten har mött rent finansiellt under de senaste årtiondena. Speciellt för juridikstuderanden, av vilka den största delen har mycket praktiska målsättningar med sitt kunskapsinhämtande, är det viktigt att motivera varför rättshistoria (och liknande ämnen) är viktiga och även nyttiga som en del av studierna.

Själv har jag i min studiebok "Kontekstuaalinen oikeushistoria" (Kontextuell rättshistoria) (2002) urskilt – utan att försöka mig på en uttömmande framställning – sammanlagt sex grunder, på vilka rättshistoria som studieämne och vetenskapsområde kan legitimeras.² Till dessa hör bland annat studieämnets humanistiska uppgift (betoningen av kulturell medvetenhet), värdet av kunskap om det egna rättssystemets rötter och att man genom ett rättshistoriskt perspektiv kan lägga grunderna för "läror", vilka i dagens värld kan vara betydelsefulla även med tanke på det samhälleliga beslutsfattandet. I boken behandlar jag även betydelsen av korrekt och riktig kunskap i samband med behandlingen och bearbetningen av nationella

2 Se Kekkonen, Jukka: Johdatus kontekstuaaliseen oikeushistoriaan. Forum Iuris, 2002.

trauman – ett tema som Heikki Ylikangas har utvecklat speciellt i sitt verk "Vägen till Tammerfors" (1995).³

Dessa frågor, till vilka Kotkas hänvisar i sin rubricering och tematik, behandlas i texten genom att Kotkas här och där presenterar grunder för rättshistorians legitimering som studieämne och vetenskapsområde. Analysen av frågeställningarna blir ytterst fragmentarisk. Kommentarer angående legitimeringen av rättshistorian ställs dessutom i skuggan av Kotkas' välbekanta kritik av två av rättshistorians forskningsmässiga inriktningar eller utgångspunkter. Denna kritik har Kotkas redan tidigare framfört både i sina artiklar och i inledningskapitlet till sin doktorsavhandling. De inriktningar som kritiken riktar sig mot utgör dock forskningsmässiga skolor eller paradigmatliknande sätt att bedriva rättshistorisk forskning. I kritik av dessa rör man sig därför på en helt annan sfär än i diskussioner om legitimeringen rättshistorisk forskning. Ytterligare skall det konstateras att man ur dessa uppfattningar om den matris som forskningen grundar sig på får ytterst få, om några, ledtrådar angående författarnas vetenskaps-, universitets- eller samhällspolitiska uppfattningar.

Varje (rätts)historiker bedriver enligt min uppfattning forskning på (enligt den egna uppfattningen) bästa möjliga sätt för

att nå bästa möjliga slutresultat. Man kan, såsom Jacques Derrida gör, kalla det för en strävan efter sanning. Alla forskare måste i olika forskningskedor göra val angående allt från forskningsobjektet, målsättningen för och frågeställningarna i forskningen till sättet för analys av källor och andra forskningsmetodologiska (i en mer "teknisk" mening) frågor. Genom att göra dessa val placerar sig forskarna i olika skolor. Olika skolor uppfattar de grundläggande lösningarna i forskningen på olika sätt. Inom rättshistorian hänför sig skillnaderna till de frågor med hjälp av vilka en förklaring, en tolkning, en förståelse, eller, på ett annat sätt uttryckt, en förändringskontext skapas. Man skall dock inte heller glömma att forskarna inom olika skolor är intresserade av olika forskningsfrågor.

Enligt denna uppfattning innehåller inte sättet att bedriva forskning, som alltså är kopplat till olika skolor, några färdiga mönster för eller förklaringar till varför rättshistoria som forskningsämne bör finnas, och inte heller om vid vilka fakulteter man bör undervisa i rättshistoria. Inom ramen för de humanistiska och samhällsvetenskapliga ämnena har man i all tid ifrågasatt och funderat på ämnens "identitet" och "legitimering". Dessa diskussioner har dock inte direkt varit anknutna till forskarnas indelning i olika skolor enligt sina forskningsmässiga val, utan mer ställts i samband med ett självförsvar från universitetens sida under en tid när universiteten runt om i Europa har varit utsatta för mycket strikta sparåtgärder.

Själv anser jag mig vara av samma åsikt som till exempel Päivi Paasto om varför det är viktigt, och direkt nödvändigt, att det undervisas i rättshistoria vid de juridiska

3 Se Ylikangas, Heikki: Tie Tampereelle 1918. Dokumentoitu kuvaus Tampereen antautumiseen johtaneista sotatapahtumista Suomen sisällissodassa. WSOY, 1993 (På svenska: Ylikangas, Heikki: Vägen till Tammerfors: striden mellan röda och vita i finska inbördeskriget. Söderström, 1995.)

fakulteten. På samma sätt torde hon och jag dela åsikten om att det är viktigt för juristerna att känna till olika rättsområden och juridikens rötter. Vidare är vi på samma sätt förfarade över hur ekonomiska värderingar tar kontroll över samhällets alla sektorer. Som jag har förstått det förenar sig även Kotkas i dessa önskingar och bekymmer.

Summa summarum: En forskares val av paradigm och sätt för att närma sig sin forskning leder inte med någon logisk nödvändighet eller på något annat sätt till en viss syn – "begränsad" eller vid – på rättshistorians existensberättigande eller på de vetenskapspolitiska frågor som har framförts i anknytning till de humanistiska och samhällseliga vetenskaperna.

För det andra: Kotkas ger ännu – precis som i sin avhandling⁴ – till stora delar en helt felaktig bild av undertecknades och Ylikangas forskningsmetoder samt våra teoretiska och filosofiska anknytningar. Det är ytterst deprimerande att både muntliga och skriftliga ärliga försök att korrigera de värsta felaktigheterna inte har lett till positiva resultat. Resultatet har varit helt motsatt: Kotkas sjunker i sin nyaste artikel allt djupare i en analys av en tankegång, som helt enkelt inte finns.

Kotkas lanserar sin egen uppfattning om vår forskning och våra teoretiska val enligt den klassiska "goda fienden" modellen: det är lätt att gå till angrepp mot och kritisera ett förhållningssätt, som för det första innehåller alla (en liten överdrift) den klas-

siska positivismens felaktigheter och för det andra dessutom är kryddad med några av problemen inom den marxistiska historieuppfattningen. Utan beaktande lämnas dock frågan om hur väl dylika sätt att närma sig forskningen kan jämkas samman.

Problemet ligger dock framför allt i att objektet, som Kotkas kritiserar, inte existerar i realvärlden (kanske möjligen i meta-världen?). Speciellt påståendena angående "brister i intresset för rätten", "det begränsade forskningsobjektet", "tron på en enda objektiv sanning (som kan nås via källorna)" och "möjligheterna att förutspå framtiden" i Kekkonens och Ylikangas forskning är med alla sina fel direkt förbryllande. Dessutom är de sårande och även absolut oetiska (och detta inte enbart på meta-nivån).

Redan en förståelse av den strukturella utgångspunkten ("rättshistoria som en samhällsvetenskap") som ingår i rättshistorian som inriktning, och som medger att samhällsvetenskaperna och de humanistiska vetenskaperna till sin natur är indelade i skolor, utesluter både tanken om enbart en rätt förklaring eller tolkning och dessutom tanken om att sanningen skulle kunna nås via källorna.⁵ I själva verket har

4 Kotkas, Toomas: Suosiosta ja armosta. Tutkimus armahdusoikeuden historiasta autonomian ajan Suomessa. Finlands jurist-förening, Helsingfors 2003.

5 Se Ylikangas, Heikki: Oikeushistoriasta ja sen tutkimisesta. Oikeuden yleistieteiden laitoksen julkaisuja. Helsingfors universitet 1983 och samma: Käännekohtat Suomen historiassa. Pohdiskeluja kehityslinjoista ja niiden muutoksista uudella ajalla. WSOY 1986 och samma: Mennyt meissä. Suomalaisen kansanvallan historiallinen analyysi. WSOY, 1990 och Kekkonen, Jukka: Fragment ur den rättshistoriska metoddiskussionen.

just de forskare som Kotkas kritiserar, Kekkonen och Ylikangas, inom ramen för den rättshistoriska forskningen starkt motsatt sig den källpositivism som Kotkas beskriver.

Speciellt Ylikangas har i en rad ~~underökningar och forskningsresultat berömt~~ och analyserat sanningens bundenhet till olika skolor (och till tid och rum). Oavgjort utgångspunkten kan vi alla ur en subjektiv vinkel sett ha våra egna "sanningar", som då skall förstås som den egna synen på exempelvis den bästa eller mest heltäckande förklaringen eller det bästa möjliga sättet att bedriva rättsvetenskaplig forskning, i vilken målet är en analys av den rättsliga förändringen. Det bör även uppmärksammas att en viss kritisk tanke hör till all (historisk) forskning; ny kunskap och nya sätt att närma sig forskningen leder till att äldre tolkningar, förklaringar och teorier förbättras och utvecklas.

Vad sedan angår möjligheten att "förutspå framtiden" är den tanke som Kotkas i sin artikel för fram helt oförståelig. Om man i rättshistorisk forskning lyckas nå resultat i formen av motiverade allmänna insikter eller till och med i formen av regelmässigheter (inom vissa gränser) säger dessa ändå med inga logiska nödvändigheter något om framtiden.⁶

Det som sker i framtiden, eller idag, eller som har hänt igår är beroende av den sam-

nen i verket Norden, rätten, historia. Festschrift till Lars Björne. / Kekkonen Jukka [et al.] (red.) Utgåvor av Finlands juristförening serie E nr 11, 2004.

6 Att erkänna denna grundläggande sanning gör dock inte att värdet av de möjligen intressanta forskningsresultaten minskar.

hälleliga och kulturella kontexten. Lika klart som att man inte kan förutspå framtiden är att allting har en orsak, parallellt som akademiker Eino Jutikkala har uttryckt sig i rubriken till ett av sina verk. Alltså även det som verkar vara en slumpmässig händelse. Forskning kan dock inte byggas på slumpen, utan bör luta sig mot någon grad av generalitet; forskningens grunduppgift (en av dem) är ju att på det allmänna planet skilja det viktiga från det oviktiga.

Till denna kontext hör Kotkas – och i detta fall är det fråga om ett "klassiskt" försök att få oss stämplade – påstående om marxismen i vårt tänkande. Detta påstående kunde naturligtvis i och för sig tas som en komplimang, men i ärlighetens namn har detta ingenting att göra med vare sig undertecknad eller emeritusprofessor Ylikangas. Det kan som en anekdot nämnas att för omkring 20 år sedan betonade våra kritiker på vänsterkanten att vi verkligen inte nådde upp till (den höga) nivån som marxistiskt tänkande representerade, utan att vi enbart höll måttet som "maktsociologer", "vulgärmaktssociologer" eller "empirister". I takt med att tiderna ändras, ändras även de användbara stämplarna.

Det värsta och på samma gång det mest sårande av de många fel som Kotkas gör är påståendet om att de forskningsmetoder han kritiserar är "oetiska", eftersom de skär ned möjligheterna till alternativ i forskningen. Så är det naturligtvis inte i stället är det varje forskares etiska skyldighet att försöka göra så bra forskning som möjligt. I dessa försök är han eller hon nödvändigtvis tvungen att också göra val, att välja bland de forskningsmässiga alternativen. Ingen

forskare är så viktigt? Jag kommer inte här att utveckla mina tankegångar närmare, men jag tror att Bourdieus tankar erbjuder en utmärkt utgångspunkt för en närmare analys.

Ur ett vetenskapspolitiskt perspektiv är det intressant, men liksom deprimerande, att en nordisk referee-tidsskrift publicerar en text av den nivå som Kotkas' text håller. Detta stärker min åsikt angående att det speciellt på samhälls- och historieveten-

skapernas område är skäl att "källkritiskt" granska även referee-tidsskrifternas "strängt" utsållade artiklar och att man även kritiskt bör närma sig själva referee-systemet. Med detta konkreta exempel i åtanke kan man gott påstå att nivån på ~~texterna i olika referee-tidsskrifter varierar~~ avsevärt. Å andra sidan är detta endast naturligt, vi lever ju i en vetenskapsvärld indelad i skolor.